

Ks. ALFONS-EUGEN ZELIONCA, *Kościół katolicki obrządku łacińskiego na Bukowinie (1900-1940)*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: bp dr hab. Mariusz Leszczyński, ks. dr hab. Włodzimierz Bielak (KUL)

Ze względu na swoje położenie geograficzne i burzliwą historię Bukowina stanowiła krainę pokojowego współistnienia różnych grup etnicznych i wyznaniowych, co w opinii niemieckiego badacza Ericha Becka pozwala na określenie tego regionu jako krainy przenikających się różnych kultur między dziedzictwem kulturowym zachodniej Europy a cywilizacją wschodnią¹. Region ten stanowił w przeszłości część średniowiecznej Mołdawii (2. połowie XIV w. -1774), imperium austriackiego (1774-1918) oraz Królestwa Wielkiej Rumunii (1918-1940; 1941-1944). Obecnie historyczna prowincja Bukowiny jest podzielona na dwie części, z których południowy obszar, znajdujący się na terytorium Rumunii, stanowi województwo suczawskie, natomiast północna część, obejmująca tzw. region czerniowiecki, jest włączona do powstałego w 1991 r. państwa Ukrainy.

Ponieważ rozwój prowincji „ewoluował w granicach imperium habsburskiego jako rzeczywistość społeczno-gospodarcza o charakterze agrarnym”, wyrażając cechy „mieszaniny średniowiecza i nowoczesności”, charakterystyczne dla tego regionu pozostają nie tylko pomniki średniowiecznej cywilizacji, ale przede wszystkim aktywność społeczno-kulturowa epoki nowożytnej, poprzez zaangażowanie m.in. duchowieństwa katolickiego na rzecz rozwoju szkolnictwa i instytucji charytatywnych, jak i podejmowane wysiłki w celu ugruntowania wśród wiernych postaw patriotycznych i religijnych za pośrednictwem stowarzyszeń społeczno-kulturalnych².

Zasadniczym celem prezentowanej dysertacji jest próba całościowego przedstawienia istotnych zagadnień, składających się na dzieje bukowińskiej prowincji kościelnej w pierwszych czterech dekadach XX w. W odniesieniu do tematyki badawczej za punkt wyjścia przyjęto rok 1900, kiedy to arcybiskupem metropolią lwowskim został J. Bilczewski, albowiem okres jego rządów

¹ E. BECK, *Bibliographie zur Landeskunde der Bucovina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München 1966; TENŹE, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund 1985; TENŹE, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, Wiesbaden 1999.

² I. NISTOR, *Istoria Bucovinei*, București 1991, s. 11; C. UNGUREANU, *Procese etno-demografice în Bucovina în timpul administrației militare*, „Analele Bucovinei” 5 (1998), nr 1, s. 101.

naznaczony jest serią wydarzeń, które determinowały liczne przemiany polityczne i narodowościowe oraz społeczno-gospodarcze i kulturalne na ówczesnej geopolitycznej mapie Europy i Bukowiny. Kolejnym argumentem przemawiającym za podjęciem badań w tym okresie historycznym stanowiło zagrożenie działającego w Czerniowcach na przełomie XIX i XX w., niemieckiego ruchu separatystycznego dążącego do utworzenia samodzielnego biskupstwa na Bukowinie, które miało mieć wyłącznie charakter niemiecki w myśl hasła „Los von Lemberger Erzbistum”. *Terminus ad quem* stanowi rok 1940, kiedy to w wyniku aplikacji ultimatum ZSRR z 28 czerwca została zajęta północna część Bukowiny przez Armię Czerwoną, kładąc tym samym kres działalności kościelnej na omawianym obszarze, szczególnie w regionie czerniowieckim. Badany okres pokrywa się z wielkimi zmianami dla społeczeństwa bukowińskiego, albowiem obejmuje ostatnie dwudziestolecie ery habsburskiej oraz dwudziestolecie międzywojenne, kiedy to w aspekcie politycznym Bukowina została włączona do Wielkiej Rumunii. Stąd też głównym celem prezentowanej pracy jest przede wszystkim ukazanie obrazu Kościoła katolickiego na Bukowinie w latach 1900-1940 na podstawie źródeł archiwalnych i literatury przedmiotu. Ogólne kierunki badawcze zostały skoncentrowane na analizie instytucji kościelnych i wszelkich zmian w zarządzaniu Kościołem obrządku łacińskiego na omawianym terytorium, rozwoju struktur kościelnych i zorganizowaniu działalności zakonów (zgrupowań) męskich i żeńskich oraz duszpasterstwa i aktywności społeczno-religijnej.

W kontekście istniejących nielicznych opracowań, które stanowią jedynie krótkie wprowadzenie do omawianej problematyki, podstawą do rekonstrukcji dziejów Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na Bukowinie stanowią dokumenty i materiały źródłowe, dostępne w archiwach kościelnych i państwowych w Polsce (Archiwum Arcybiskupa Baziaka w Krakowie, Archiwum Księży Misjonarzy w Krakowie, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, Archiwum Główne Służebniczek Dębickich w Dębicy, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ośrodek Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne w Lublinie) na Ukrainie (Archiwum Archidiecezji Lwowskiej we Lwowie), w Rumunii (Archiwum diecezjalne w Jassach) i Austrii (Haus Hof und Staats Archiv Wien).

Zestawienie materiału archiwalnego z literaturą przedmiotu oraz przyjęte w pracy założenia wpłynęły na jej układ przedmiotowo-chronologiczny, zamykający się w 6 rozdziałach.

W pierwszym rozdziale została przedstawiona z perspektywy historycznej ogólna charakterystyka Bukowiny oraz ewolucja organizacji kościelnej na tle

przemian społeczno-politycznych aż do XX w. Wielkie zasługi dla Kościoła katolickiego na Bukowinie miał arcybiskup Józef Bilczewski, który doprowadził do reorganizacji sieci dekanalnej i parafialnej, natomiast po ustaleniu nowych granic politycznych w 1921 r. utworzył dla tej części archidiecezji Wikariat Generalny z siedzibą w Czerniowcach, a w 1925 r. powstała tam Administratura Apostolska, którą zarządzał arcybiskup B. Twardowski. W 1930 r. zniesiono Administraturę Apostolską, a jurysdykcję kościelną sprawował biskup jasski M. Robu, który ze względu na specyfikę regionu zachował w dalszym ciągu urząd wikariusza generalnego Bukowiny.

Sprzeciwiając się powstaniu samodzielnego biskupstwa na Bukowinie na podstawie założeń przedstawicieli niemieckich katolików, abp Bilczewski wzmocnił niemieckie duszpasterstwo przez nałożenie obowiązku na czerniowieckich jezuitów prowadzenia nabożeństw równoległe w języku polskim i niemieckim oraz sprowadził na Bukowinę zakon trynitarzy dla zapewnienia wiernym niemieckojęzycznym odpowiedniej opieki duszpasterskiej.

Realizując postulaty swojego programu duszpasterskiego abp Bilczewski przyczynił się do rozwoju i reorganizacji sieci dekanalnej i parafialnej na Bukowinie. W 1906 r. prowincja ta liczyła 92 559 wiernych, skupionych w 28 placówkach duszpasterskich, rozmieszczonych terytorialnie w trzech dekanatach: czerniowieckim (10 parafii), radowieckim (9 parafii i jedna ekspozytura) oraz suczawskim (7 parafii i jedna ekspozytura). W chwili przejścia Bukowiny pod zwierzchnictwo diecezji jasskiej było tam 30 placówek i 99 700 wiernych, natomiast posługę duszpasterską pełniło 48 duchownych diecezjalnych. W pierwszej dekadzie dwudziestolecia międzywojennego nastąpił spadek liczby duchownych diecezjalnych do 25.

Niezwykle ważną rolę odegrał abp Bilczewski w dziedzinie budownictwa sakralnego. W okresie jego rządów wzniesiono na Bukowinie 26 nowych kościołów, a w 1904 r. powstało jedyne sanktuarium maryjne w Kaczyce z kopią obrazu Matki Boski Częstochowskiej, którego budowę osobiście wspierał materialnie i 16 X 1904 r. konsekrował.

Przy omawianiu praktyk religijnych analiza materiałów źródłowych pozwala wysunąć wniosek, że wszechobecna jeszcze na początku XX w. uproszczona forma duszpasterstwa, oparta na dawnym ustawodawstwie józefińskim, została wzbogacona poprzez wprowadzanie licznych nabożeństw paraliturgicznych. Wzorując się na duszpasterstwie galicyjskim, bukowińscy duszpasterze znacznie podnieśli stan życia religijnego wiernych. Obok nabożeństw pasyjnych (Droga krzyżowa i Gorzkie żale) i eucharystycznych (nabożeństwo Godziny świętej, publiczne adoracje Najświętszego Sakramentu), najczęściej

praktykowane (szczególnie w okresie międzywojennym) były nabożeństwa maryjne (majowe i różańcowe). Pobożność maryjną kultywowali głównie lazaryści, którzy opiekowali się kaczyckim sanktuarium, natomiast kult eucharystyczny rozwinął się na Bukowinie wraz z upowszechnieniem przez jezuitów nabożeństwa ku czci Serca Jezusowego.

Całość obrazu kościelnej organizacji terytorialnej na Bukowinie uzupełniały zakony i zgromadzenia męskie i żeńskie, które obok zadań ściśle zakonnych brały czynny udział w duszpasterstwie parafialnym, działalności misyjnej oraz wychowawczo-oświatowej. Kościół katolicki troszczył się, by nauczanie doktryny chrześcijańskiej przebiegało w sposób systematyczny i całościowy, z uwzględnieniem wszystkich kategorii społecznych. Po zniesieniu szkół wyznaniowych przez rząd rumuński w 1925 r. przystąpiono do organizacji szkolnictwa parafialnego przy wsparciu towarzystw i stowarzyszeń religijno-kulturalnych.

Istotną rolę w pogłębianiu religijności odegrały liczne stowarzyszenia i organizacje brackie. W Czerniowcach prężnie działał Trzeci Zakon św. Franciszka oraz Bractwo szkaplerzne, a w okresie międzywojennym we wszystkich ośrodkach duszpasterskich istniał Żywy Różaniec. Od 1911 r. rozwijał się na Bukowinie niemiecki ruch młodzieżowy, działający w ramach Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Niemieckiej z Bukowiny, natomiast aktywność młodzieży polskiej wyrażała się w podejmowanych inicjatywach religijnych przez organizacje polonijne, które zakładali polscy duszpasterze.

Wyrazem aktywności społeczno-religijnej Kościoła katolickiego na Bukowinie była również dobrze zorganizowana akcja charytatywna i dobroczynna. Opiekunem sierot i ubogich był na początku XX w. ks. Aleksander Opolski, który zakładał ochronki i bursy dla polskich sierot. W okresie międzywojennym funkcjonował w Czerniowcach katolicko-niemiecki sierociniec p.w. św. Alojzego oraz Katolicki Dom Sierot Polskich im. ks. A. Opolskiego.

Podsumowując, należy podkreślić, że w pracy chodziło o przedstawienie ewolucji Kościoła katolickiego na Bukowinie w pierwszej połowie XX w. z uwzględnieniem roli, jaką odegrali lwowscy hierarchowie kościelni (abp Bilczewski) oraz podejmowane wysiłki przez duchowieństwo diecezjalne i zakonne w celu utrzymania i podniesienia tożsamości narodowej i kulturowej wśród polskich, niemieckich i węgierskich wiernych, których dzieliła przynależność etniczna, ale jednoczyła ich wiara i bogate życie religijne.

Treść pracy:

I. Zarys dziejów Bukowiny. 1. Charakterystyka regionu. 2. Z dziejów chrześcijaństwa na Bukowinie. **II. Organizacja Kościoła na Bukowinie.** 1. Próby

utworzenia biskupstwa. 2. Przynależność diecezjalna. 3. Terytorium i granice.
III. Struktury kościelne. 1. Urzędy i instytucje. 2. Podział administracyjny.
3. Obiekty sakralne. **IV. Duchowieństwo i osoby konsekrowane.** 1. Duchowni diecezjalni. 2. Zakony (zgromadzenia) męskie. 3. Zgromadzenia żeńskie.
V. Duszpasterstwo. 1. Życie sakramentalne. 2. Nauczanie. 3. Nabożeństwa.
VI. Aktywność społeczno-religijna. 1. Bractwa i stowarzyszenia. 2. Szkolnictwo katolickie. 3. Działalność charytatywna. 4. Inicjatywy religijno-kulturalne.

Ks. Alfons Eugen Zielionca

KATARZYNA DAŃCZURA, *Kościół rzymskokatolicki na ziemiach polskich podczas II wojny światowej w świetle literatury pamiątkarsko-wspomnieniowej (1990-2012)*. Promotor: ks. prof. dr hab. Jan Walkusz. Recenzenci: ks. prof. dr hab. Dariusz Zagórski (UMK w Toruniu), prof. dr hab. Roland Prejs OFMCap (KUL)

Nieżyjący już dziś kapłan archidiecezji poznańskiej, a zarazem więzień obozów koncentracyjnych ks. Franciszek Dziasek, opisując po 25 latach od zakończenia II wojny światowej na kartach swojego pamiętnika morderczą pracę na karczowisku leśnym w Buchenwald, w której brali udział jego koledzy księży, podkreśla, iż „był to widok makabryczny”, dodając przy tym, że już wtedy podczas uczestniczenia w toku tych wydarzeń zrodziła się w nim myśl, iż jeśli przyjdzie mu opisać tę scenę w przyszłości, będzie to zadanie niewykonalne¹. Mimo rodzących się wątpliwości dotyczących odpowiedniego zobrazowania słowami tamtych smutnych wydarzeń, pamiętnikarz nakreśla czytelnikowi atmosferę okrutnych lat okupacji. Można zatem postawić pytania: Dlaczego to czyni? Co stało się dla niego inspiracją spisania własnych przeżyć? Wyczerpującą odpowiedź na nie daje sam autor, podkreślając, iż nie czyni tego, aby „pokazać się w glorii męczeństwa”². Ma to dla niego bowiem wymiar znacznie głębszy. Opisuje to dlatego, „aby zostawić jakiś znaczący

¹ F. DZIASEK, *Pamiętnik czasu pogardy*, przygotował do druku i słowem wstępnym opatrzył F. Lenort, Poznań 2005, s. 62.

² Tamże, s. 63.